

ד"ר מיכאל הלינגר

המלמד את בתו תורה מלמדה תפלות - האומנם?

מבוא

מצוות תלמוד תורה שקולה כנגד מצוות רבות, כפי ששינונו במשנה פאה: "אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקין קייפות לו לעולם הבא... ותלמוד תורה כנגד כולם"¹.

במאמר זה ננסה לבדוק את המגמות הפרשניות השונות המלוות את המימרא של התנא רבי אליעזר בן הורקנוס: "הפלגד בתו תורה פלגדה תפלות"². ננסה לעמוד על הסיבות לאימוץ המגמות הנ"ל ואת תוצאותיהן המעשיות בתחום לימוד תורה של נשים במהלך הדורות עד ימינו.

א. המחלוקת בין רבי שמעון בן עזאי ורבי אליעזר בן הורקנוס במשנה

המשנה במסכת סוטה דנה בתהליך הבירור שנעשה בבית המקדש לאישה שבעלה קינא לה ונסתרה³. הבעל מביא אותה לבית המקדש אל הכהן כדי שיבדוק האם זנתה ונאסרה עליו, או שהחשד הוא חשד שווא. באחד משלבי הבירור משקה הכהן את האישה במים שמעורבים בהם פרשת סוטה (שנמחקו לתוך המים), ועפר מרצפת המקדש. שתיית המים אמורה לגלות האם האישה זנתה או לא, כנאמר בפסוק: "והשקה את-המים, והיתה אם-נטמאה ותמעל מעל באישה, ובאו בה המים המאירים למרים וצבתה בסנה ונפלה ירכה..."⁴. חכמי המשנה מעירים שלא בכל מקרה של שתיית מים היו תוצאות הבדיקה מידיות:

1. פאה א, א.
2. משנה סוטה, ג, ד. על-פי כת"י קיימברייג.
3. הבעל חושד באשתו שהיא מזנה עם גבר זר, והוא מתרה בה בפני שני עדים שלא תתייחד עם אותו גבר.
4. במדב' ה, כז-כח.

"אם יש לה זכות הייתה תנולה לה..."⁵. כלומר אם יש לאישה זכויות קודמות היו הבירור והתוצאות נדחים בהתאם ל"כמות הזכויות"⁶ שצברה לפני הבדיקה. והנה בקשר לאותו עניין של זכויות הדוחות את תוצאות הבדיקה, מביא עורך המשנה מחלוקת בין שניים מחכמי המשנה:
"פכאן אופר בן עזאי: חייב אדם ללמד את בתו תורה שאם תשתה – תדע שהזכות תנולה, רבי אליעזר אופר: הפלגד את בתו תורה, פלגדה תפלות..."⁷.

ב. המושג תפלות ופירושו

ננסה לבדוק מה היא אותה תפלות שממנה כה חושש רבי אליעזר, ומהן התוצאות המעשיות של הוראה זו לגבי חינוכה של הבת. נראה שרבי אליעזר עצמו בוודאי התכוון לטפלות במובנה השלילי. את דעתו בעניין לימוד תורה לנשים אפשר למצוא גם בתלמוד הירושלמי בו מובא מעשה באישה מכובדת ששאלה את רבי אליעזר שאלה הקשורה לחטא העגל שחטאו בני ישראל לאחר מעמד מתן תורה במדבר סיני, והוא ענה לה:
אין אישה חכמה אלא בפלך, אמר לו הורקנוס בנו, בשביל שלא להשיבה דבר מן התורה אבדת ממני שלוש מאות כור מעשר כל שנה? אמר לו: ישרפו דברי תורה ואל ימסרו דברי תורה לנשים⁸.
רבי אליעזר, הקובע שכל מי שמלמד את בתו תורה מלמדה תפלות, מתכוון כנראה לתפלות במובנה השלילי ביותר, אלא שחכמים עדנו במקצת את דבריו, הם דנו בשאלה:

5. משנה, שם, שם.

6. יש לדון בדיון נפרד במהותן של אותן זכויות, מהן ומה המשמעות של המשקל שיש לכל זכות. מדוע האחת מעכבת את העונש שנה ואחרת מעכבת את העונש ביותר משנה.

7. סוטה שם, שם.

8. ירושלמי מסכת סוטה, פרק ג, הלכה ד. כת"י ליידין (3) מהדורת צילום פאקסטילי, הוצאת קדם, ירושלים תשל"א. אחד מפרשני התלמוד הבבלי, רבי מנחם לבית מאיר כותב בחיבורו "בית הבחירה" על דברים אלו שבירושלמי: "...ובתלמוד המערב (בפרקין הלכה ד) אמרו דרך גוזמא, ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים". בית הבחירה, סוטה דף כא, ע"ב. [=ההדגשות בדברים המצוטטים בשם אומרם, אינן במקור אלא הן תוספת שלי. הדבר נכון לכל ההדגשות בציטוטים שבמאמר זה, אלא אם ייכתב אחרת].

תפלות סלקא דעתך? אלא אימא⁹ כאילו לפדה תפלות, אפר רבי אבהו: טאי טעפא דרבי אליעזר – דכתוב "אני חכמה שכנתי ערפה" (פישלי, ח, יב) כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערופות...¹⁰

התפלות המוזכרת בדברי רבי אליעזר נראית לחכמי התלמוד כדבר מכווער ביותר ולא יתכן, לדעתם, שלימוד תורה עלול להביא לתוצאות כל כך חמורות ולכן מתקנים חכמי התלמוד ומעדינים את הכתוב במשנה ומוסיפים את המילה "כאילו" לדברי רבי אליעזר, ומעתה אמור: כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות.

שני כוונני פרשנות נתנו למושג תפלות, ע"י פרשני התלמוד הראשונים:
1. רש"י¹¹ סבור שאותה תפלות היא זנות. אם האב ילמד את בתו תורה, עלול אותו לימוד להכניס בה ערמומיות, שתאפשר לה לעשות את מעשיה הלא כשרים בצנעה. אב המלמד את בתו תורה נותן בידיה כלים להסתיר מעיניי סקרניות את התנהגותה הלא נאותה¹².

2. הרמב"ם בפירוש המשניות¹³, מסביר את המושג תפלות מלשון דברים תפלים, דברי הבאי. החשש הוא שאישה הלומדת תורה לא תבין את דברי התורה לעומקם, תחשוב בטעות שהיא מבינה אותם כראוי ותתפאר בכך. רבי מנחם בן מאיר הולך בעקבות הרמב"ם, וכותב בפרושו לתלמוד הבבלי: כאלו מלמדה תפלות, רצה לומר דברים טפלים שמתוך הבנתה ביותר מגדרה היא קונה ערמומית מעט, ואין שכלה מספיק להבנה הראויה, והיא סבורה שהישגה ומקשקשת כפעמון להראות את חכמתה לכלל¹⁴.

9. פירוש המשפט: היעלה על דעתך שבלימוד תורה יש תפלות? אלא אמור...
 10. בבלי סוטה כא, ב. כאן המקום להעיר שבחלק גדול של כתבי היד של המשנה אכן הגרסה היא: "רבי אליעזר אומר המלמד את בתו תורה מלמדה תפלות" ראה: כת"י קופמן, כת"י פאריס, כת"י פארמה, פירוש המשניות לרמב"ם בתרגומו של הרב קאפח, וכן במשנה שבתלמוד הבבלי כת"י ותיקן: "ור' אליעזר או המלמד בתו תלמוד תורה מלמדה תפלות...". רבי מנחם לבית מאיר, המאירי בפרושו לתלמוד הבבלי סוטה כ"א, ב, כותב: "...ר' אליעזר אומר המלמד את בתו תורה מלמדה תפלות, ואין גורסין בה כאלו מלמדה, אלא דוקא מלמדה תפלות. וזהו שתמהו בגמרא (כא, ב) מלמדה סלקא דעתך, וכי דברי תורה תפלות הן? אמנם במשנה שבתלמוד הבבלי כת"י המבורג הגרסה היא: "...ר' אליעזר אומר כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות...". מעניין לציין שברוב המשניות המודפסות הן בדפוסים הישנים והן בדפוסים החדשים. הגרסה היא: "כאילו מלמדה תפלות", ייתכן שדברי התלמוד הבבלי "אלא אימא כאילו למדה תפלות" הובנו כאילו זו אמורה להיות הגרסה הנכונה.

11. שם, ד"ה כאילו: "שמתוכה היא מבינה ערמומית, ועושה דבריה בהצנע".
 12. אם נמשיך את הכוון הפרשני של רש"י נקבל שכן עזאי הסבור שהאב חייב ללמד את בתו תורה, יסביר שלימוד תורה יגרום לה להבין שהעובדה שהיא אינה נענשת מיד על חטאיה, היא תוצאה של זכויות שיש לה, אבל העונש על החטא הוא יבוא, ולכן כתוצאה מלימוד תורה היא תמנע מלחטוא. ראה: פישר, א. שיקולים ערכיים בפסיקה בעניין תלמוד תורה לנשים, בתוך להיות אשה יהודייה. עורכת שילה מ. ירושלים תשנ"ט (1999). עמ' 101.
 13. סוטה פרק ג, ד: "ואמרו למדה תפלות ענינו כאלו למדה תפלות והוא השוא ודברי הבבלי." (פיה"מ, מהדורת הרב קאפח דוד, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ה).
 14. מאירי, סוטה כא, ב, מהדורת הרב סופר אברהם, ירושלים, תש"ז. הרב ואזנר בספר השו"ת

ג. פסק ההלכה של הרמב"ם

דברי רבי אליעזר התקבלו כהלכה מחייבת. הרמב"ם פוסק שאסור לאב ללמד את בתו תורה. הוא עושה אמנם אבחנה בין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה, אבל החשש ל"תפלות" מובא על ידו כסיבה לאיסור הוראת תורה לבנות: "...צוו חכמים¹⁵ שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים, כל המלמד את בתו תורה כאלו למדה תפלות במה דברים אמורים בתורה שבעל פה, אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה, ואם למדה אינו כמלמדה תפלות¹⁶."

פסק ההלכה של הרמב"ם מורכב ולא ברור כל צורכו, ולכן יש לנתחו ולבררו. בחלק הראשון פוסק הרמב"ם פסיקה גורפת האומרת שחכמים צוו את האב שלא ילמד את הבת תורה, כנראה מתוך נאמנות לצורת ההצגה הכוללת שבדברי

שלו, שבט הלוי, חלק ו' יו"ד סימן ק"י, מוסיף ומבאר את שיטת המאירי, לדבריו: "...הנה הגדיר המאירי איסור הלימוד בהסבר נפלא שעיי שמלעיטים לה בדברים שהם בדרך הטבע למעלה מהשגתה, אבל אין שכלה מספיק להשיג הדברים על בורים אבל האשה סוברת שכן השיגה ומתפארת בחכמתה הקטועה הזאת, ויוצא מזה משפט מעוקל...".¹⁵ "צוו חכמים" לשון רבים, עיון במשנה מעלה לכאורה שזו דעתו של רבי אליעזר ועליו חולק בן עזאי. ייתכן שהרמב"ם סבור שגם רבי יהושע, שדבריו מובאים באותה משנה במסכת סוטה, מסכים לדברי רבי אליעזר והוא מוסיף באותו עניין: "רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות" כלומר שאשה מעדיפה את ה"תפלות" כלומר את קרבתו של בעלה גם אם הדבר מחייב הסתפקות במועט מבחינה כלכלית.

¹⁶ רמב"ם הלכות תלמוד תורה, א, יג. גם רבי יוסף קארו שחי במאה ה-16, פוסק כרמב"ם. (ראה שולחן ערוך יורה דעה, סימן רמו, ו). פסיקת ההלכה כרבי אליעזר מעוררת מספר שאלות: א. בתלמוד הבבלי מובאים מעשים שונים שמתוכם נראה שכן למדו תורה לנשים. בבלי פסחים, סב, ב כתוב: "...ומה ברוריה דביתהו (=אשתו) דרבי מאיר, בתיה (=בתו) דרבי חנניה בן תרדיון, דתניא תלת מאה שמעתתא ביומא משלש מאות רבותא (=שלמדה שלוש מאות מסורות ביום משלש מאות רבנים)...". שלוש מאות רבנים לימדו את ברוריה שלוש מאות מסורות ביום אחד, ואיך עשו זאת הרי ההלכה נפסקה כרבי אליעזר לאיסור. [דברים נוספים בנושא לימוד תורה של ברוריה ותוצאותיה, ראה: 1. ד' ביאריק, הבשר שברות, הוצאת עם עובד ת"א 1999, עמ' 192. 2. בי בקון "סוף חדש למעשה ברוריה" בתוך, "קולך"פורום נשים דתיות, גליון מסי 38, תשס"ב]. ב. בתוספתא (מהדרת ליברמן) ברכות, ב, הי"ג כתוב: "הזבין והזבות והנידות והיילדות מותרין לקרות בתורה, בנביאים ובכתובים, ולשנות במשנה, בהלכות ובאגדות..." מברייטא זו ניתן לכאורה להסיק שמוותר לנשים ללמוד את כל חלקי התורה, בניגוד לדעתו של רבי אליעזר שנפסקה הלכה כמותו; (ראה: מ' הלינגר, תלמוד תורה של נשים לאור המקורות, עמ' 24-26). תשובות שונות נתנו לשאלות אלו (ראה לדוגמה: שו"ת ציץ אליעזר, חלק ט, סימן ג, אות א). אך בספרי הפסיקה של הרמב"ם והשולחן ערוך נכתב בצורה מפורשת שיש הבדל בין הוראת תורה שבכתב להוראת תורה תושב"ע, הוראת תושב"ע אסורה בתכלית האיסור ואילו הוראת תורה שבכתב אסורה לכתחילה אבל אם האב לימד את בתו תורה שבכתב אינו כמלמדה תפלות.

רבי אליעזר במשנה ועל-פי פרשנותם של חכמי התלמוד הבבלי. בחלק השני מסייג הרמב"ם את פסיקתו, ועושה אבחנה בין הוראת תורה שבכתב לתורה שבעל-פה. כאשר לדבריו הוראת תורה שבעל-פה אסורה באופן מוחלט ואילו בהוראת תורה שבכתב, לכתחילה אסורה אבל אם לימדה בדיעבד אין בכך משום הוראת תפלות, או במילים אחרות האב לא עבר בכך על האיסור. ייתכן שהאבחנה שעושה הרמב"ם בין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה מקורה בדברי רבי אלעזר בן עזריה הדורש את הפסוק: "הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך, למען ישמעון ולמען ילמדון..."¹⁷ באופן הבא: "...כך דרש נה: אם אנשים נאו ללמוד, נשים נאו לשמוע..."¹⁸ מדרשה זו ניתן להבין שלשיטתו נשים באות לשמוע את דברי התורה שבכתב מפי המלך, אלא ששמיעה זו לא ברור לנו מה היא פירושה, האם פירושה הוא שמיעה ללא הסבר או לימוד יותר מעמיק ומושכל.

ד. כיצד ניתן לקיים את המצוות בלי ללמוד?

הלכה זו שפסק הרמב"ם ולפיה אסור ללמד תורה לנשים, עמדה כנראה בדק שאלה שנשאלה בקהילות ישראל השונות¹⁹ והיא: כיצד ניתן לקיים מצוות בלי ללמוד את תנכך ומהותן? הרי נשים חייבות בכל מצוות לא תעשה ובמצוות עשה שלא הזמן גרמן²⁰, ואיך תדענה לקיימן בלי ללמוד?

17. דברים, ל"א, יב.

18. תוספתא, סוטה, פרק ז. מהדורת ליברמן, עמ' 194.

19. עיון בספרות השאלות והתשובות שנכתבה מהמאה ה-12 ואילך, מעלה שהשאלות נשאלו כמעט אך ורק בקהילות באשכנז ולא בקהילות בארצות שבשליטה מוסלמית. ייתכן שהדבר נובע מהסיבות הבאות: א. הרצון לצמצם ולהגביל את עצמאותה של האשה, מחשש לתגובות שליליות של החברה המוסלמית (ראה בשן א', התמורות במעמדה החברתי וההשכלתי של האשה היהודיה במזרח התיכון" בתוך ספר הכינוס למחשבת ישראל, שנה י"ח, עמ' 177-187). ב. גיל הנישואין המוקדם של הבנות באותן קהילות, לעתים בעודן ילדות. ג. הצניעות היתרה של הבנות, שמנעה מהן לצאת וללמוד בחוץ. ד. הקושי בקריאת לשון הקודש, שפת לימוד התורה. (ראה טולדאנו י"מ "על חינוך בנות ישראל" בתוך ספר היובל ה-25 לסמינר בית יעקב, עמ' 116-120).

20. לדעת רוב חכמי ישראל מנין המצוות הכולל עומד על 613 (תרי"ג), מתוך 613 המצוות חייבות הנשים לקיים את כל מצוות לא תעשה, ואת מצוות העשה שלא הזמן גרמן, ובסך הכל חייבת כל אישה לקיים את רוב המצוות. (מצוות עשה שהזמן גרמא היא מצווה שהיבים לקיימה רק בזמנים מסוימים כגון ביום ולא בלילה, או רק השעה מסוימת ביום וכדומה. חכמי ישראל פטרו את הנשים מחובת קיום אותן מצוות מסיבות שונות. אחת הסיבות לפטור היא הרצון למנוע חיכוכים בין הבעל לאישה על רקע חובתיה לבעלה מחד גיסא ועל חובתיה לבראה מאידך גיסא).

תשובות שונות ניתנו לשאלה זו והן נגזרות מהפרשנות שניתנה לדברי רבי אליעזר: "כל המלמד בתו תורה (כאלו) מלמדה תפלות". בתשובה לשאלה זו אנו מוצאים בספרות ההלכה שתי גישות, האחת קובעת שהנשים תלמדנה לקיים את המצוות שהן חייבות בהן, בדרך של העברת מסורת מאם לבתה ובדרך של חיקוי והתבוננות. הגישה השנייה קובעת שאכן יש ללמד את הנשים בשיטות הוראה רגילות כפי שמלמדים את הגברים, אך כמות החומר וההעמקה בו יהיו פחותים.

1. גישה ראשונה - גישת האוסרים ללמד את הנשים מצוות ודינים
המהרי"ל, מגדולי פוסקי אשכנז במאה ה-14, סבור שאסור ללמד נשים, לדבריו:

...וללמוד לנשים אף על פי שצריכות לקיים כל לא תעשה ועשה כמי שלא הזמן גרמא, מכל מקום אין ללמדה דהוי כמלמדה תפלות... ואם כן חיישינן שמא תבא לדי קלקול לפי שדעתן קלות... ואי משום דידיעו לקיים המצוות, אפשר שילמדו על פי הקבלה השרשים והכללות, וכשיסתפקו ישאלו למורה, כאשר אנו רואים בדורנו שבקיאאות הרבה בדיני מליחה והדחה... והכל על פי קבלה מבחוץ...²¹

המהרי"ל סבור שאסור ללמד את הנשים תורה, הנשים תלמדנה לקיים את המצוות שהן חייבות בהן, בדרך של "קבלה". כלומר באמצעות העברת מסורות של דרכי קיום המצוות מאם לבתה וכלתה ובדרך של התבוננות וחיקוי, אך לא ע"י הוראה ולימוד. לימוד עלול להביא לקלקול "לפי שדעתן קלות". המהרי"ל יודע, מתוך התבוננות בסביבתו, שאכן הנשים בקיאות בדינים שונים כגון דיני מליחת בשר והדחתו, פעולות שהיו באחריותן של הנשים, למרות שלא לימדו אותן.

גם בספרות ההלכה שנכתבה בתקופה מאוחרת יותר, במאות ה-18 וה-19 באירופה, אנו מוצאים שדברי רבי אליעזר הם כנראה הגורם המרכזי לאיסור הוראת תורה לנשים.

הרב עפשטיין, בן המאה ה-19 שחי בפולין, כותב בספרו ערוך השולחן:

אשה אינה במצוות תלמוד תורה... צו חז"ל לבלי ללמד לבתו תורה, ואמרו חכמים דכל המלמדה תורה כאלו מלמדה תפלות, כלומר דבר עבירה... וכתב רבנו הרמ"א בסעיף ו' דמ"מ חייבת ללמוד דינים השייכים לאשה עכ"ל. ומעולם לא נהגנו ללמדן מתוך הספר ולא שמענו המנהג, אלא דינים הידועים מלמדת כל אשה לבתה וכלתה. וזה מקרוב שנדפסו דיני נשים בלשון לע"ז וביכולתן לקרוא מהם, ונשים שלנו זריזות, דכל דבר ספק שואלות ואינן מעמידות על דעתן ואפילו דבר קטן שבקטנות²².

21. שאלות ותשובות מהרי"ל, סימן קצ"ט, עמ' שטו. מהדורת י" סך, מכון ירושלים תש"ם. המהרי"ל, רבי יעקב מולין מגדולי פוסקי אשכנז חי במאה ה-14.

22. י" עפשטיין, ערוך השולחן, הוצאת ההלכה, ניו יורק תשי"י, יורה דעה הלכות תלמוד תורה, רמ"ו, יט.

הרב עפשטיין מפרש את הביטוי "תפלות" בפרשנות המפליגה למחוזות של דבר עבירה כפרשנותו של רש"י, בניגוד לרמב"ם והשו"ע שפרשו את הביטוי "תפלות" בפרשנות המצמצמת של דברי הבאי. הוא פוסק שאסור ללמדן תורה מספר לימוד רגיל ממנו לומדים הגברים. יחד עם זאת הוא מציין שנדפסו ספרי דינים המיוחדים לנשים. אותם ספרים אינם כתובים בלשון הקודש, כספרי התורה של הגברים, אלא בלועזית²³.

הרב דנציג שחי במאה ה-19 בפולין, מצמצם עוד יותר את חלקן של הנשים בלימוד תורה יותר, וקובע:

יכולות הנשים הצנועות למלט נפשן ונפש בעליהן, כאשר יבואו בעליהן ממלאכתם והמה יגעים ואינם זוכרים לתת חלק מיגיעם ומחשבת ליבם לתורה, על הנשים החוב להזכירם, ועל ישימו על נפשם עוון ואשמה לבטל יומם ולילה מן התורה²⁴...

לדבריו, חלקה של האישה בנושא לימוד תורה הוא שולי, תפקידה הוא לשמש כשעון המעורר ומדרבן את הבעל לצאת ללמוד תורה, ובכך היא הופכת לשותפה ללימוד של בעלה.

2. גישה שנייה - גישת המתירים ללמד את הנשים מצוות ודינים

רבי יהודה החסיד, בן המאה ה-12 מאשכנז, כותב בספר חסידים: חייב אדם ללמד לבנותיו המצוות, כגון פסקי הלכות, ומה שאמרו שהמלמד לבתו תורה כאלו מלמדה תפלות, זהו עומק התלמוד וטעמי המצוות וסודי התורה, אותן אין מלמדין לאשה ולקטן, אבל הלכות המצוות ילמד לה, שאם לא תדע הלכות שבת איך תשמור שבת וכן כל המצוות כדי לעשות, להזהר במצוות...²⁵.

23. ייתכן שהוא סבור שאין ללמד את הנשים תורה מחשש לפריצת חומות הדת. הסכנה היא שאם יותר איסור אחד מי יודע כמה איסורים יותרו בהמשך. שמירה נוקשה של המסגרות הקיימות וההתנגדות לכל שינוי הם גם עיקרי שיטתו של הרב י"אסאד שחי בהונגריה במאה ה-19 וכיהן כרב בקהילות סערדאהלי ופרשבורג, ונודע כלוחם חריף ביותר נגד התנועה הרפורמית. הוא אוסר להורות תורה לבנות מחשש שכל שינוי בנושא זה עלול לגרום בעקבותיו רפורמות נוספות בתחום ההלכה והנוהג האורתודוקסי, דבר העלול לדעתו למוטט את חומות הדת, ולכן לדעתו: "ולמדה את בני ישראל (דברים לא, יט) למעט את בנות ישראל, שאין ללמדן גם את המצוות שהן חייבות בהן". ראה שו"ת מהרי"א - שו"ת יהודה יעלה, דפוס לעמברג, תרל"ג (1873), חלק א, תשובה רע"ט, ד"ה: ועוד שני פסוקים.

24. חיי אדם, כלל י', אות י"ד.

25. ספר חסידים מהדורת וויסטנעצקי י', מהדורה שניה, פרנקפורט תרפ"ד, סימן תתל"ה, עמ' 211.

מדבריו ומדברי רבי יצחק מקורביי²⁶, שהיו מגדולי פוסקי אשכנז בזמנם, נראה שאין הם חוששים מה"תפלות" שבדברי רבי אליעזר, ומחייבים את האב ללמד את בנותיו תורה. לדעתם יועיל "הלימוד והדקדוק", שפירושו העמקה בהבנת מהותן של המצוות, לנשים, כפי שלימוד התלמוד מועיל לגברים.

הרב אזולאי בן המאה ה-18 שחי באיטליה ובארץ ישראל מתייחס לנושא לימוד לנשים, בתשובה לשאלה שנשאל בדין ברכת תורה לנשים²⁷, וכותב שיש ללמד את הנשים את הדינים שהן חייבות לקיים אבל אסור ללמדן תורה שבכתב ותלמוד:

...הרי שכתב מרן בפשיטות דאשה צריכה ללמוד מעשה המצות שהיא חייבת. ודייק לומר מעשה המצות כלומר שלא תוכל ללמוד כי אם דינים כמו הרמב"ם שמשם תדע עיקרי קיום המצות. וזה אינו בכלל כאלו מלמדה תפלות דקאי על תורה שבע"פ דאינו אסור אלא גמרא (=תלמוד) וכיוצא בה שיש בה עיון וחכמה דיש לחוש שתכנס ערמה בלבה ודעתן קלה ותבוא לקלקל, אבל פשטי הדינין שאף שלא תדע טעמן ולא תבין בוריינן של דברים הא מיהא תדע כללי עיקרי הדינין, וזה מותר וצורך. והוא קיל מהתורה שבכתב כי מהתורה שבכתב לא נודע הדינין ונמצא שלומדה ללמוד תורה, ואי שרינן לכתחילה תבוא ללמוד תורה שבעל-פה...²⁸.

26. רבי יצחק מקורביי"ל מגדולי הפוסקים באשכנז במאה ה-13 סבור שיש ללמד את הנשים, להלן דעתו כפי שהיא מובאת ע"י רבי משה מצורף בספר עמודי גולה, קראקא שניי, בהקדמה: "יכתב עוד (לומר) לנשים המצות הנהוגי להם עשה ולאן, ותועיל להן הקריאה והדיקדוק בהן כאשר יועיל עסק התלמוד לאנשיי כמו שמצינו...". גם רבי אליעזר ממגנצא אשכנז, בן המאה ה-14 כותב בצוואתו למשפחתו: "...אם יוכלו בשום צד ידורו בקהילות, למען ישמעו ולמען ילמדו בניהם ובנותיהם דרכי תורה, ילמדו בניהם ובנותיהם תורה...". ראה: שי אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, הוצאת דביר, תל-אביב תרצ"ו, כרך א, עמוד כח.

27. ברכת התורה היא ברכה שמברכים לפני קריאה בתורה או לימוד תורה. נוסח הברכה הוא: "י"אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסק בדברי תורה". רבי יוסף קארו בספרו שולחן ערוך, חלק אורח חיים, סימן מז, סעיף יד פוסק: "נשים מברכות ברכת התורה".

28. אזולאי חיים דוד, שאלות ותשובות יוסף אומץ, צילום דפוס ליורנו, תקנ"ו (1796). סימן ס"ז, עמ"צ. ד"ה: ונראה ליישב דעת ר"ת.

ה. השינויים שחלו בנושא הוראת תורה ומצוות לנשים מאמצע המאה ה-19 ואילך

הרב שמשון רפאל הירש, שחי בגרמניה במאה ה-19, סבור שיש ללמד את הבנות תורה שבכתב כפי שמלמדים את הבנים:

...כי האב פטור רק מהחיוב להקנות לבתו למדנות של תורה, מפני שהמצווה ללמוד וללמד את חכמת התורה מוטלת על האיש. אבל אותה הבנה של התורה הכתובה ואותה ידיעה של המצוות... אותה יש להקנות לבנותינו לא פחות מאשר לבנינו...²⁹.

רבי ישראל מראדין, ה"חפץ חיים", סבור שהסכנה של התרחקות מהיהדות כתוצאה מחוסר ידיעה ואי הכרת תורת ישראל, גדולה מסכנת ה"תפלות" בלימוד תורה של נשים. במכתב ברכה לרגל ייסוד בית ספר ראשון לבנות, "בית יעקב", במגזר החרדי בפולין בשנת 1933, הוא כותב:

...וכל החששים והפקפוקים מאיסור ללמד את בתו תורה אין שום בית מיחוש (אין סיבה לחשוש) לזה בימינו, ואין כאן מקום לבאר באריכות, כי לא כדורות ראשונים דורותינו, אשר בדורות הקודמים הי' לכל בית ישראל מסורת אבות ואמהות ללכת בדרך התורה והדת... מה שאין כן בעונותינו הרבים בדורותינו אלה. ועל כן בכל עוז רוחנו ונפשנו עלינו להשתדל להרבות בתי-ספר כאלו ולהציל כל מה שיש בידינו להציל³⁰.

בדברי הרש"ר הירש ובדברי ה"חפץ-חיים" אין פסיקה המתירה באופן גורף, הוראת כל מקצועות התורה לנשים, אך ניתן להבחין בשינוי המגמה ובהרחבת ההיתר. ייתכן והשינוי נובע מהצורך להתמודד מול הדרישה ללמוד ולהשכיל. דרישה שהיא תוצאה של התרחבות מספר הלומדים, גברים ונשים גם יחד, בחברה הגויית. וחשש שההשכלה הכללית תסחוף את בני נוער היהודיים ותרחיקם מהיהדות.

התפתחות נוספת בנושא לימוד תורה לנשים, ואולי אף מהפך פרשני בפירוש המושג "תפלות" והשימוש השלילי שנעשה בו עד לאותה העת, ניתן לדעתנו למצוא בדברים שכתב הרב סורוצקין בספר השו"ת שלו "מאזניים למשפט":

29. הירש שמשון רפאל, שמש מרפא, חידושי הש"ס, עמ' קנ"ח, ד"ה: נשים בענין תלמוד תורה. מהדורת קלוגמן, ניו-יורק, תשנ"ב (1992). גם הרב שי נתנון בן המאה ה-19 שחי בגליציה שבמרכז אירופה כותב דברים באותה רוח. ראה שאלות ותשובות שואל ומשיב, מהדורה רביעית, ניו-יורק, תשכ"ד, חלק ג', תשובה מ"ב, ד"ה: משמע קצת דתורה שבכתב.
30. ראה: ספר היובל ה-25 לסמינר "בית יעקב" עמ' 9.

חינוך הבנות ברוח התורה ע"י לימוד התורה מעורר דאגה ופחד בלב תמימים רק מפני חדושו, מפני שלא ראו את אבותיהם נוהגים כן. אבל לא כימים הראשונים הימים האחרונים; בימים הראשונים התנהגו בתי ישראל ע"פ השולחן ערוך, ואפשר הי' ללמוד בהם את כל התורה מהניסיון, וממילא לא הי' צורך ללמד את בנות ישראל תורה מן הספר, אבל עתה בעונותינו הרבים אי אפשר כבר ללמד את התורה בבתי ישראל, כי יש בתים אשר אין זכר בהם להרבה מצות ולחוקי התורה, ובת ישראל שבאה מהבתים האלה ללמוד בבית ספר דתי, הרי היא כמעט כנכרית שבאה להתגייר, שמן ההכרח ללמדה תורה... וכל מי שאינו מלמד את בתו דעת הי' ותוכן יהודי מקורי, שישמשו כתריס מפני השפעת הרחוב - הרי הוא מלמדה ממילא את אותה ה"תפלות", הממלאה כעת את חיי "הרחוב"³¹.

הצגת דברי רבי אליעזר מול דברי הרב סורוצקין, מגלה את עצמת השינוי שהתחולל בסוגיית לימוד תורה של נשים.

משנה (המאה ה-2 לספירה) שו"ת מאזניים למשפט (המאה ה-20)
רבי אליעזר אומר: כל המלמד את בתו תורה (כאלו) למדה תפלות וכל מי שאינו מלמד את בתו דעת הי' הרי הוא מלמדה את אותה ה"תפלות"

רבי אליעזר, שהרמב"ם והשולחן ערוך פסקו הלכה כדבריו, קבע קטגורית שאסור לאב ללמד את בתו תורה, וכל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות. ואילו במאה ה-20 אנו מוצאים את הביטוי הספרותי לשינוי בפסיקה האוסרת ללמד תורה מחשש לתפלות: כל מי שאינו מלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות, כלומר יש חובה והכרח ללמד את הבת תורה, כדי שלא תלמד את התפלות שבהשכלה הכללית, החיצונית.

ו. היקף הלימוד

הדברים שכתב הרב סורוצקין: "...וכל מי שאינו מלמד את בתו דעת די ותוכן יהודי..." אינם מגלים דבר על דעתו ביחס לחמרי הלימוד התורניים שיש ללמד את הבת, האם תוכן יהודי זו התורה שבכתב או אולי גם תורה שבעל-פה. הוא אינו מתייחס גם לדרך ההוראה, האם יש ללמד את הבנות מתוך ספר ובהעמקה כמו את הבנים.

31. סורוצקין זלמן, מאזניים למשפט, ירושלים תשכ"ח. חלק א', תשובה מ"ב, עמ' צז-ק.

בספרות ההלכה שנכתבה החל מהמחצית השנייה של המאה ה-20 ניתן לזהות שתי גישות שונות בנושא הוראת תורה לבנות. את הזרם הראשון נכנה לצורך הדיון הזרם החרדי, ואת השני - דתי לאומי³². המכנה המשותף לשניהם הוא הצורך ללמד תורה ומסורת ישראל לנשים, כמשקל נגד להשכלה הכללית, וכל מי שאינו מלמד את בתו גורם לה בהכרח ל"תפלות" ולהתרחקות ממקורות היהדות. ההבדל בין שתי הגישות בא לידי ביטוי בפרשנות של פסקי ההלכה של הרמב"ם והשו"ע לגבי היקף הלימוד וההוראה של דברי תורה לנשים.

1. הגישה של רבני הזרם המכונה חרדי

חלק מהפוסקים החרדיים מפרשים את פסקי הרמב"ם והשו"ע בפרשנות מצמצמת, שאינה מתירה הוראת תורה שבע"פ מכל וכל. לשיטתם מותר ללמד רק את הדינים הרלוונטיים, דברי מוסר ודרכי התנהגות. תורה שבכתב מותר ללמד אבל ללא פרשנות ולא בהעמקה, כמו כן אסור לאישה ללמוד בעצמה. כדוגמה לפסיקה זו נביא את דבריו של הרב שמואל וואזנר מבני ברק, שפסקי ההלכה שלו מקובלים על חוגים רחבים במגזר החרדי. להלן קטע מתשובה שכתב בנושא:

ודע דדבר פשוט הוא דלאו דוקא האב לבתו או בבית הספר אסור ללמוד לנשים תורה שבעל פה אלא גם האשה לעצמה באופן פרטי אסורה שתבטח בעצמה שהיא מהמיעוט שאינם בגדר המלמדים תפלות... הנה המנהג שהעיד בעל ערוך השולחן כן הוא המנהג מקדמת דנא בכל מקומות ישראל לפזוריהם... אבל כיון שנהגו גאוני צדיקי הדורות בבתי ספר לבנות לפי מצב הדורות וראו תיקון גדול בזה, שוב קשה לעמוד על זה שלא ללמוד, גם מבפנים הספר דברים שמותר ללמוד, דהיינו (א) פשוטי המקרא עם ביאור של פשט בתוספת מאמרי חז"ל הנוגעים לפשט מוסר צניעות והלכות נחוצות, אבל לא עמקות המקרא עם כל פירוש רש"י והרמב"ן... (ב) תורה שבעל פה כמשניות וגמרא וכל הדומה לזה איסור גמור וכמלמדן תפלות. (ג) דינים השייכים לנשים - מליחה - והלכות שבת - קצת הלכות יו"ט - ברכות ותפילות - קריאת שמע - קצת ברכת הפירות, ענייני הצניעות - הלכות לשון הרע - קצת צדקה וחסד, ובארץ הקודש גם קצת ממצות הפרשת תרומות

32. בתוך הזרמים הנ"ל יש תתי זרמים ומגוון של גישות הן בפן התיאורטי של הדברים והן בפן המעשי של תרגום ההנחיות לשפת המעשה בשטח.

ומעשרות - וקצת ערלה - וחלה. (השייך גם בחו"ל) - כל זה בפשטות
ההלכה בלי משא ומתן ופלפול והעמקה, ובאופן כזה שישאלו
אפילו ספק קטנה שבקטנות כני"ל...³³.

החשש ל"תפלות" כתוצאה מלימוד התורה בהעמקה קיים לדבריו גם בזמננו,
וגם אם התוצאות של ה"תפלות", כפועל יוצא מן הלימוד, אינן גלויות בשלב
זה, הם בוודאי יתגלו בעתיד. לדעתו אין לפרוץ את מסגרת היתר שניתן ע"י
הרמב"ם והשו"ע. למרות כל השינויים באורח החיים ובהשכלה הכללית והמקצועית
שרוכשות הנשים, הן מנועות, לדעתו, מללמוד תורה בהתאם לכישוריהן
האינטלקטואליים.

2. הגישה של רבני הזרם המכונה דתי-לאומי

בתשובות ובהנחיות שניתנו על-ידי רבנים המשתייכים לזרם הדתי הלאומי
בשאלת הוראת תורה לנשים, נמצא שינוי משמעותי לעומת שיטתם של רבני
המגזר החרדי. זאת למרות שגם בין הרבנים בזרם הזה יש גישות שונות לגבי
היקף החומר שמותר וצריך ללמד את הבנות, ולגבי איכותו. המכונה המשותף
לרבני הזרם הדתי הלאומי הוא שיש ללמד תורה, מפני שהבנות משכילות ולומדות
ומעורות בכל תחומי החיים כמו הגברים וחלקן היחסי בתחומי החינוך וההוראה
גדול משל הגברים. להלן נציג גישות אחדות של רבנים ממגזר זה.

33. הרב שי וואזנר, שאלות ותשובות שבט הלוי, חלק ו', יורה דעה סימן קי"ג, עמ' קמ"ז-קמ"ח.
בני-ברק תשמ"ו (1986). הביטוי "קצת" החוזר ונשנה בדבריו הוא ביטוי המצמצם את היקף
הלימוד של הנשים למינימום ההכרחי להתנהגות דתית בסיסית, ללא הבנה וללא העמקה.
אם נמשיך לעיין בדבריו נמצא שהוא מודע לכך שבבתי הספר ובסמינרים למורות, ברשת
השייכת למגזר החרדי, נפוצים הגדרות המצמצמים את רמת הוראת תורה לנשים, והוא
מוחה על כך נמרצות. להלן קטע מדברי המחאה שלו, שם בשו"ת שלו: "וידעתי שרוב בתי
הספר לבנות בדורנו אין עומדים בזה ומפריזים על המידה כנגד ההלכה, וכבר אמרתי פעם
למחנך הדגול הרבני, צדיק במעשיו רבי אברהם יוסף וולף זצלה"ה (=הרב וולף ייסד את
אחד הסמינרים החרדיים למורות בארץ, מ.ה.), כי התורה היא נצחית, ואם אמרו כמלמדה
תפלות כן הוא בכל הדורות, וגם אם מתירים, זה משום עת לעשות להי הפרו תורתך. כי
לולי זה היו הבנות עוסקות בגרוע ממנו (=כוונתו כנראה להשכלה כללית חילונית), מכל
מקום מאן מפייס, וגם מי עמד במנין על זה (=מי רשאי להתיר והאם עמד היתר למבחן
בבית דין גדול מבית הדין שאסר) ודבר פשוט שהריעותא (=שהרעה) של כאלו מלמדה תפלות
תצמח בין מוקדם בין מאוחר. (=נראה שבסיס לדבריו ע"פ הבנתו, הוא הסיפור התלמודי
לגבי ברוריה אשתו של התנא רבי מאיר. ברוריה למדה תורה, כולל תורה שבעל-פה, ברמות
גבוהות ביותר, (בבלי פסחים, סב, ע"ב) למרות האיסור לעשות כן מחשש לתפלות, סופה
של ברוריה (ע"פ הפרשנות של רש"י לבבלי עבודה זרה, יח, ע"ב) היה שיצאה לונת, בניגוד
לאחותה של ברוריה שלא למדה תורה כלל ולמרות שהתנסתה בניסיונות קשים ביותר לא
זינתה) ודברי תורה גזירתם לא ישתנה לעולם וקשה להעמיד דת על תילו בענין זה".

את גישת הרבנים הזהירים, מייצגת גישתו של הרב יוסף קאפח אחד המהדירים והפרשנים של ספרי הרמב"ם בדורנו, כותב בין השאר, בתשובה לשאלה, את הדברים הבאים בקשר ללימוד תורה של בנות בזמננו:

"... אמור מעתה אין איסור מכלל תורה שבעל-פה, אלא מאותן ההן ממש "בעל-פה" ובנויים לכאורה על מידות. אבל אותן שיש להם עקרים גדולים... אין איסור ללמדן... ומכאן לשאלה השנייה, מורה המלמדת בתיכון בספר ויקרא או ספר דברים אם רשאית לעיין בגמרא על היסודות ולהביאן בפני תלמידותיה... נראה ברור שרשאית היא לעיין כרצונה ולהעניק מידיעותיה לחניכותיה, כי כל האיסור הוא על האיש ללמדה, אבל שהיא תלמד בעצמה אין שום איסור... וגדולה מזו, יש מי שכתב שגם אין איסור על כל גבר ללמד לנשים גם התורה שבעל-פה, אלא האיסור הוא רק על האב ללמד את בתו"³⁴.

הרב קאפח נצמד לפסיקתו של הרמב"ם בנושא³⁵, ומשתדל למצוא את הנוסחה שמחד גיסא תשאיר את פסק הרמב"ם על תלו, ומאידיך גיסא תענה על הצרכים והלחצים מהשטח להגדיל את היקפי לימוד התורה המותרים לבנות. הרב קאפח כותב שהרמב"ם אסר על האב ללמד את בתו רק דברים שהם "ממש" תורה שבעל-פה. לא ברור לנו מהם הגדרים המדויקים של מה שהוא מכנה כ"ממש" תורה שבעל-פה, שאותה אסור לאב ללמד, מדוע תורה שבעל-פה המבוססת על "מידות" אסור ללמד ואילו תורה שבעל-פה המבוססת על "עקרים גדולים" מותר ללמד? היכן בדיוק עובר הגבול בין המותר לאסור? כמו כן עולה מדבריו שרק לאב אסור ללמד את בתו תורה, אבל למורה מותר ללמד תורה לבנות. ההבדל בין אב למורה אינו ברור לנו שהרי בדרך כלל האב אינו מלמד בעצמו אלא שולח את ילדיו לבית הספר ובכך הוא מקיים את המצווה המוטלת עליו.

34. קאפח הרב יוסף, חינוך הבת ללמוד תורה, למוסר ולעזרה לזולת, בתוך ספר אמנה האשה וחינוכה, ספר אמנה, אסופת מאמרים, עורך בן ציון רוזנפלד, תשי"ס, עמ' 32. תשובות דומות לגבי היקף לימוד התורה של נשים נמצא גם בדברי הרבנים אברהם שפירא, מרדכי אליהו והרב שלמה אבינר שהם הפוסקים המובילים של הציונות הדתית.

35. הרמב"ם כותב: "אשה שלמדה תורה יש לה שכר" ואינו מחלק בין תורה שבכתב לתושבי"ע, על בסיס דברים אלה כותב הרב קאפח: "...אבל שהיא תלמד בעצמה אין כל איסור". הרמב"ם כותב: "צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה". מדברים אלו מסיק הרב קאפח שאין איסור על כל גבר ללמד נשים תושבי"ע, אלא האיסור הוא על האב לבד, ואם כן מותר לדעתו למורה גבר ללמד תושבי"ע לבנות.

גישה שונה במעט, של רבנים המתירים לימוד תורה שבכתב ושבע"פ, היא גישתם של הרב חיים דוד הלוי, מי שכיהן כרב הראשי לתל אביב, והרב משה מלכה, מי שכיהן כרב הראשי בפתח תקווה ורבנים נוספים, הם מייצגים לדעתנו את הגישה המחייבת הוראת תורה על כל חלקיה, לנשים.
הרב הלוי כותב:

...בזמננו שהבנות לומדות לימודים כלליים בכל הרצינות הראויה, למה יגרעו דברי תורה. ולכן בנות הרוצות ללמוד תורה שבעל-פה בבתי הספר התיכוניים, שעצם לימודן שם מוכיח על בגרות שכלית ורצון ללימוד וידע, מותר ללמדן תורה שהיא סם חיים לעוסקים בה.³⁶

הרב מלכה כותב:

היות ובימינו נשים נוטלות חלק גדול בכל אורחות החיים... והן מחכימות יותר ומתפתחות יותר מהגברים, בודאי יודה רבי אליעזר שאין שום איסור ללמדה תורה שבעל-פה.³⁷

מדברי הרבנים הלוי ומלכה ניתן ללמוד שההיתר ללמד נשים את כל מקצועות התורה הוא פועל יוצא של השינויים שחלו במצב החברתי. נשים נוטלות חלק גדל והולך בכל תחומי החיים, ובכלל זה גם במקצועות שהיו נחלתם הבלעדית של הגברים. יתירה מכך, לדעת הרב מלכה הנשים מחכימות ומתפתחות יותר מהגברים ולכן לדעתו לו רבי אליעזר שקבע בצורה קטגורית ש"כל המלמד את בתו תורה (כאלו) למדה תפלות" היה חי בדורנו, גם הוא היה מודה שאין איסור ללמד נשים את כל חלקי התורה, כולל תורה שבעל-פה.

למרות ההתקדמות הרבה והפתיחות שבדברי רבנים אלו, עדיין שולטת בהם נימה של דיעבד, לאמור: אין ברירה, חייבים ללמד את הבנות את כל חלקי התורה כתוצאה מאילוצים שונים. אין בדבריהם אמירה של לכתחילה. החשש ל"תפלות" בלימוד התורה של הנשים נמצא ברקע ומעכב את האמירה הברורה, שיש ללמד את הבנות כמו את הבנים. נראה לנו שאמירה כזו נמצאת בדבריו של הרב ליכטנשטיין, הקובע:

לדעתי רצוי וצריך ולא רק אפשר לתת חינוך אינטנסיבי לבנות גם ממקורות תורה שבעל-פה... לאשה כמחנכת הדור הבא צריך שיהיה מה להעביר, ולשם זה היא זקוקה הן לידע הן לזיקה נפשית, שתרצה להעביר את המסורת הלאה. לשם כך רצוי להעמיק את הלימוד שהרי כך מתעמקת בהחלט הזיקה הנפשית והאכפתיות... אי אפשר ללמד על קצה המזלג, או שמלמדים או שלא מלמדים.³⁸

36. הרב ח"ד הלוי, עשה לך רב, תל-אביב תשל"ח. חלק ב', תשובה נ"ב, עמ' ק"צ.
37. הרב מי מלכה, שו"ת מקוה המים, ירושלים תשד"ם, חלק ג, יו"ד, סימן כ"א. דבריו נכתבו בתשובה לשאלה ממורה שתפקידו הוא: מרכז לימודי קודש, באחד מבתי הספר הממלכתיים דתיים.

38. הרב א' ליכטנשטיין, ספר הפנינה, עמ' 207-209. הרב ליכטנשטיין משמש כראש ישיבת ההסדר הר עציון. חותנו הוא הרב סולובייצ'יק, שכבר בשנת 1938 ייסד בעיר בוסטון

סיכום

במאמר זה ניסינו לעמוד על השינויים שחלו ביחסם של חכמי ישראל לדורותיהם לנושא תלמוד תורה של נשים. דברי רבי אליעזר, מגדולי חכמי המשנה, שקבע ש"כל המלמד את בתו תורה כאלו לפרה תפלות", והשינויים הפרשניים לאמירה זו במהלך הדורות, היוו את הבסיס לדברינו. התוצאה של דברי רבי אליעזר, שהרמב"ם ובעקבותיו השו"ע פסקו הלכה כמותו, הייתה שבנות ישראל נשארו חסרות השכלה ומעמדן החברתי היה נחות. הן נשארו בבית והיו נתונות לחלוטין למרותם של האב והבעל. השינויים שהתחוללו בעולם הגויי והלחצים הפנימיים בקהילות היהודיות, בעיקר באשכנז, כפו דיון מחודש בדברי רבי אליעזר ובהשלכותיהם על חינוך הבנות. החל מהמאה ה-19 וביתר שאת במאה ה-20, כאשר שערי ההשכלה הכללית נפתחו לפני בני ישראל ובנות ישראל והיה חשש להתרחקות מערכי היהדות, עד להתבוללות והיטמעות בין הגויים, אנו עדים לשינוי ואולי אף למהפך ביחס לנושא, עד כדי אמירה המשתמשת בדברי רבי אליעזר אבל בכיוון ומשמעות הפוכים, לאמור: "כל מי שאינו מלמד את בתו תורה כאלו למדה תפלות". התוצאות המעשיות של המהפך הובילו לפתיחת שערי בתי האולפנה ללימוד תורה בפני הנשים. אמנם השינוי אינו אחיד, ולא בכל הקהילות היהודיות התירו ללמד את כל מקצועות התורה לנשים, אך בכל הקהילות לומדות הבנות תורה, כולל חלקים בתורה שבע"פ שנאסרו בעבר בגלל החשש ל"תפלות". אנו מוצאים יותר ויותר מורות המלמדות תורה לתלמידיהן. אותן מורות למדו תורה אצל מורים שונים במסגרות לימודיות שונות, כדי שיהיה ביכולתן ללמד תורה ולענות על השאלות של תלמידיהן.

לפני כשלושה עשורים הוחל בהקמת "מדרשות" (מעין ישיבות) לנשים, שבהן נלמדים כל מקצועות התורה באינטנסיביות רבה³⁹. השינויים בשטח הם מהירים ודרמטיים, ועובר זמן עד שאותם שינויים באים לידי ביטוי ספרותי בדברי הרבנים העומדים בראש המערכת הדתית ובפסיקותיהם, ולכן איננו מוצאים עדיין התייחסות כתובה בהיקף היכול להעיד על עצמת המהפך המתחולל בנושא חשוב זה*.

שבארה"ב את ישיבת הרמב"ם בה למדו בנים ובנות יחד תלמוד ומקצועות יהדות אחרים. כמו כן לימד הרב סולובייצ'יק את השיעור הראשון בתלמוד ב"סטרן קולג" (המקבילה הנשית ל"ישיבה יוניברסיטי" בניו יורק, ארה"ב). הרב סולובייצ'יק לא העלה את שיטתו בנושא הוראת תורה לבנות על הכתב, אך מתוך מעשיו ניתן ללמוד שלדעתו יש ללמד את הבנות לכתחילה את כל מקצועות התורה. (את האינפורמציה על פעילותו והשקפתו של הרב סולובייצ'יק בנושא, קיבלתי בשיחה טלפונית מבתו טובה, אשתו של הרב ליכטנשטיין, בשנת 1993).

39. ראה: ת' אלאור, בפסח הבא, נשים ואורייתות בציונות הדתית. הוצאת עם עובד, תל אביב, 1992.

* **הערות המערכת:** על ההשלכות המעשיות בהוראת תורה שבע"פ לבנות בבתי ספר הדתיים בזמננו עיין "שמעתין" גליון מס' 64, מאמרו של הרב צבי קלימן, "הוראת תורה שבע"פ לבנות" עמ' 23 ואילך. ב"שמעתין" גליון מס' 69, מאמרו של הרב משה ישמח, "מגמות ודרכים בהוראת תורה שבע"פ לבנות", עמ' 26 ואילך.